

Prof. dr Đorđe Stanković

UDC: 342.8 (=163.41) »1920«

SRBI U SLAVONIJI NA IZBORIMA ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU 1920. GODINE

APSTRAKT: O historiografskim potrebama i mogućnostima istraživanja istorije Srba u Slavoniji, posebno njihovog učešća na izborima; donošenje Izbornog zakona od 23. septembra 1920. godine i njegove glavne odredbe; predizborna aktivnost političkih stranaka u Slavoniji, posebno Radikalne i Demokratske stranke među Srbima; rezultati izbora po izbornim kotarima i županijama; rezultati izbora i nacionalna struktura izabраниh poslanika; odnos naučnih rezultata prema istorijskim stereotipima.

U jugoslovenskoj istoriografiji malobrojni su naučni radovi o izborima i parlamentarnoj tradiciji u Kraljevini Jugoslaviji. Još su malobrojniji naučni radovi koji pokušavaju da analiziraju, kako bi se tadašnjim rečnikom govorilo „plemensku zastupljenost” i ličnosti na kandidacionim listama i izabраниh poslanika bilo za Ustavotvornu skupštinu, Narodnu skupštinu ili Senat. Tome je umnogome doprinosila i tadašnja zvanična statistika, jer je ona isticala, po parlamentarnoj tradiciji, samo stranačku pripadnost poslanika i u kojoj je izbornoj jedinici izabran. Međutim, mi smo smatrali da je ipak moguće izvući pojedinačni „nacionalni korpus”, pogotovo što se tiče multietničke Slavonije, jer su lokalna štampa i arhivska građa bogate podacima koji mogu da daju naučnu valjanost takve analize. Tu je vrlo pouzdan pokazatelj i samo ime i prezime kandidata i poslanika, mada se ne smemo do kraja osloniti na taj metod. Tu su još, onda, pouzdano razdelnice po verskoj opredeljenosti, političkoj pripadnosti, stranačkoj opredeljenosti štampe, te utvrđivanje nacionalne strukture mesta, koje daje savremenija statistika, posebno popisi stanovništva.

Što se tiče Slavonije, nije nevažna činjenica ni autorovo lično iskustvo, mada ono nije do sada uvažavano kao pouzdan metod u naučnoj elaboraciji. Mi se samo donekle možemo složiti s tom konstatacijom, jer jedno značajno razdoblje života provedeno u

Slavoniji, i njegova angažovanost u raznim udruženjima koja su nametala česta putovanja i „krstarenje” po celom području (izviđači, planinari, sport, itd.), te kasnija prisna vezanost za rodni kraj (posebno preko aktivnosti u lovačkim organizacijama, turističkim putovanjima, itd.), profesionalna interesovanja za različite aspekte istorije nacionalnih i verskih običaja, prikupljanje građe i anketiranje i zapisivanje svega što je označavalo savremenu istoriju, dodatno daju autoru verodostojne parametre u istoriografskoj analizi. Iz perspektive metodoloških zahteva savremenog istoričara, smatramo da ovakvo lično iskustvo može samo da koristi u donošenju racionalnih naučnih rešenja.

Ne treba mnogo da se ističe značaj takvih istraživanja na mikroplanu za naučnu verifikaciju prošlosti jednog globalnog okrilja. Zatim, u jugoslovenskoj historiografiji, i drugim nacionalnim historiografijama posebno, još postoje neprevaziđene zablude i stereotipi. Jedan od njih je i stereotip da je od početka života nove države nametnuta „velikosrpska hegemonija”, pa čak i nacionalno ugnjetavanje. Tim istraživačkim člankom mi smo želeli da tačno utvrdimo koliko je Srba poslanika iz Slavonije predstavljalo ukupnu srpsku populaciju Slavonije u Ustavotvornoj skupštini, koliko brojčano i po političkoj pripadnosti u odnosu na druge nacionalnosti i njihove političke stranke, posebno hrvatske. To ima svoj naročit značaj, jer se u Ustavotvornoj skupštini odlučivalo o definitivnom konstituisanju nove države i raspodeli političke moći. Zato je bilo važno da se utvrdi koje su političke pripadnosti bili izabrani poslanici, kakav su politički i nacionalni program zastupali u predizbornoj aktivnosti, šta su bili po profesiji i obrazovanju, jer to su osnovne (ne i jedine) pretpostavke o mogućnosti da izabrani poslanik kvalifikovano tumači interese, kako političke stranke, nacije ili Slavonije u celini, brani ih za skupštinskom govornicom ili u vođstvu stranke. Posebno se to odnosi na izabrane poslanike Srbe iz Slavonije. S obzirom na višenacionalnost Slavonije (oko 64% Hrvata, 25% Srba i 14% ostalih nacionalnih manjina), istraživanja na ovom mikroplanu imala su za cilj da pokažu slojevitost i ideološku različitost „izbornih radnji”, uslovno dominantnih srpskih stranaka (Demokratske i Radikalne stranke) i pokušaj da se odgovori na pitanje da li je odmah na početku života nove države, među Srbima Slavonije, počelo s propagandnom „velikosrpskog hegemonizma”. Ako ne u njegovom integralnom značaju, onda u onom smislu kako danas naučna historiografija taj fenomen kvalifikuje – kao „srpsku političku hegemoniju”.

Vrlo je bitan i pokazatelj koju političku i nacionalnu opciju su Srbi u Slavoniji izabrali. Poznato je da je Demokratska stranka konstituisana 1919. godine na programu integralnog jugoslovenstva u sprezi s hrvatskim koalicionašima, za razliku od Radikalne stranke koja je iza sebe imala već 40 godina parlamentarnog života i postojanja, oslonjena u novoj državi na svoj tradicionalni program kompromisnog nacionalnog unitarizma, sa izraženim srpskim svojstvima („plemensko trojstvo” da bi se sačuvalo ime onog koji je najviše doprineo ujedinjenju). I što je osnovno, trebalo je odgovoriti na pitanje da li je ishod izbora u Slavoniji mogao da utiče na srpsku političku dominaciju i „ugnjjetavanje” drugih nacija, posebno Hrvata. Ako se urade takve naučne

studije i za druga historijsko-geografska područja, jer ona omogućavaju daleko objektivniju sliku stvarnosti, onda će i celokupna jugoslovenska historiografija postići svrhu.

Donošenje Izbornog zakona za Ustavotvornu skupštinu bio je osnovni državno-pravni akt, a trebalo je da ga donese Privremeno narodno predstavništvo koje je počelo sa zasedanjem 1. marta 1919. godine. Kako navodi Slobodan Jovanović u svojoj knjizi „*Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*” (Beograd 1924). Izborni zakon je donet „...od prestolonaslednika-namesnika i od privremenog Narodnog predstavništva”, čime je bilo i zaključeno zasedanje ovog prvog jugoslovenskog predstavničkog tela sa zakonodavnim prerogativima. To je bio, po istom autoru, „jedan specialan zakon” koji je imao da važi samo za izbor Ustavotvorne skupštine 28. novembra 1920. godine. Prema Izbornom zakonu, jedan poslanik birao se na svakih 30.000 stanovnika, a višak stanovništva u izbornom okrugu od 17.000 davao je pravo na još jednog poslanika. Ukupan broj poslanika za Ustavotvornu skupštinu, prema tim odredbama, iznosio je 419. Popis stanovništva još nije bio urađen, tako da je procena broja poslanika izvršena na osnovu zvaničnih statističkih popisa iz predratnih godina i procene ratnih gubitnika.

Izborni okruzi u nekim krajevima Jugoslavije bili su istovetni sa nasleđenim administrativnim okruzima, odnosno županijama, kao što je to bio slučaj i sa Slavonijom, a negde sa sudskim okruzima. Izborni okruzi u Jugoslaviji bili su drastično nejednake veličine i broja stanovnika, prema zatečenom administrativno-sudbenom stanju, tako da su se negde birala samo tri poslanika, a negde čak 21! Beograd, Zagreb, Ljubljana – bili su izdvojeni kao zasebni izborni okruzi, što je učinjeno i za Crnu Goru, koja je takođe u predratnim granicama sačinjavala jedan izborni okrug. Razlog tome treba tražiti i u činjenici da nije bilo kada da se, u vreme provizorijuma, u tek stvorenoj državi ujednače zakonskim aktima izborni okruzi ili ustanovi nova administrativna podela zemlje.

Slobodan Jovanović je već tada konstatovao jedno bitno socijalno svojstvo izbornog tela: „Seosko stanovništvo kao mnogobrojnije imalo je pri izborima nadmoćnost nad varoškim stanovništvom.” Toga je bio svestan i zakonodavac, pa je propisao da je za narodnog poslanika mogao da bude izabran svaki državljani Kraljevine SHS koji je imao 25 godina i koji je „znao čitati i pisati”, s obzirom na ogroman procenat nepismenog seoskog stanovništva, koji se kretao, prema tadašnjim procenama, od 30% u Sloveniji do 90% na Kosovu i u Makedoniji. U Slavoniji taj procenat je procenivan na oko 70%.

Biračko pravo uživali su svi muški jugoslovenski državljani sa navršenom 21 godinom, bez ikakvog drugog cenzusa, što znači da je uvedeno za najveći deo populacije nove države (žene nisu imale pravo glasa), pa i za Slavoniju, prvi put u istoriji opšte pravo glasa. Pošto nije postojao novi zakon o državljanstvu, u Izbornom zakonu za Ustavotvornu skupštinu u državljane su uvršteni ne samo oni koji su do 1. decembra 1918. godine imali državljanstvo već i svi oni „po plemenu i jeziku Sloveni koji su se, do početka sastavljanja biračkih spiskova, u kojoj opštini stalno nastanili”, što znači da

na izborima za Ustavotvornu skupštinu nisu mogli učestvovati Nemci, Austrijanci, Mađari, Turci i drugi pripadnici neslovenskih naroda i manjina.

Osim kandidata za narodnog poslanika sa starosnom granicom od 25 godina koji su bili pismeni, na izbornim listama morala je da postoji i druga kategorija, tzv. kvalifikovanih kandidata – onih koji su morali da imaju „fakultetsku ili višu stručnu spremu”. Tih poslaničkih kandidata moralo je biti jedan na svaka četiri iz prve kategorije, ali sa obavezom da svaka kandidatska lista mora da ima bar jednog kvalifikovanog kandidata.

Zakonodavac je uslovio i sa još nekoliko odredaba sadržaj kandidacione liste. Tako, na primer, činovnici, osim ministara i univerzitetskih profesora prava, nisu mogli da budu uvršteni na kandidatske liste. Zatim, članovi sudova (sudije) nisu mogli da budu kandidovani u svojim izbornim okruzima, a policijski činovnici nisu se mogli kandidovati nigde. Poslanički kandidati, prema Izbornom zakonu, birani su neposrednim načinom i tajnim glasanjem. Birači su glasali gumenim kuglicama, spuštajući zatvorenu ruku u svaku od kutija sa stranačkim listama. Na kraju su morali da pokažu otvorenu šaku kako bi glasačka komisija konstatovala da je birač glasao.

Srbi u Slavoniji činili su najbrojnije seosko stanovništvo i bili su zastupljeni, upravo zbog toga, sa najvećim procentom nepismenih – oko 80%. Slavonija je imala samo dva „slobodna kraljevska grada” – Osijek i Požegu – u kojima je živelo manje od 10% srpskog stanovništva, što je bilo gotovo zanemarljivo u odnosu na udeo od 24,30% u celokupnom stanovništvu Slavonije. Sa stanovišta izbornog tela taj procenat Srba takođe je bio zanemarljiv i u ostalim većim varoškim mestima u Slavoniji – Virovitici, Brodu na Savi, Vinkovcima, Đakovu i Županiji. Jedino u varošicama koje nisu imale više od 2.000 stanovnika, kao što su Pakrac, Grubišno Polje, Garešnica, Novska, Podravska Slatina i Nova Gradiška bilo je procentualno više Srba, ali njihova pismenost i ekonomska moć bili su vrlo slabi (pretežno su bili zanatlije, kafedžije i sitni trgovci). To se moralo odraziti i na osnovne predušlove za uspešnu predizbornu kampanju kako putem štampe i proglaša tako i političkih zborova. Da ne pominjemo i druge izborne propagandne materijale, kojima se obilato služila hrvatska izborna populacija, pogotovo u gradovima – lecima, brošurama, proglasima, itd.

U vreme raspisivanja i održavanja izbora Srbi u Slavoniji su imali samo tri njima namenjena lista, koja su štampale srpske stranke ili štamparije. U prvom redu tu je bio nešto tiražniji (oko 1.000 primeraka) centralni list Radikalne stranke za Slavoniju – „*Straža*”, koji je izlazio u Osijeku, zatim listovi sa neznatnim tiražom: pakračka „*Sloga*” i vukovarska „*Srpska sloga*”. Među listove koji su pretendovali da utiču na srpsku populaciju bili su komunistički i socijalistički orijentisani listovi: „*Radnička riječ*” u Osijeku, „*Narodna volja*” u Požegi i dva vukovarska lista: „*Novo doba*” i „*Radnička straža*”. Demokratska stranka sa svojom integralističkom jugoslovenskom, u Slavoniji nazvanom „koalicionaškom politikom” izdavala je listove „*Demokrat*” u Vukovaru, „*Požeški glas*” u Požegi, zatim „*Brodске novine*” u Brodu na Savi kao organ „Jugoslovenske demokratske stranke za okrug Požeški”. Svi ti listovi štampani su lati-

nicom. Jedino je demokratski list „*Jug*” Dragutina Šoje u Osijeku, kao glasilo „Jugoslovenskog demokratskog kluba”, štampan ćirilicom. Kvalitet tih novina, usmerenih na srpsku populaciju, bio je osrednji budući da nije bilo mogućnosti da se za kratko vreme posle rata regrutuju kvalifikovani i stručni novinari, ni dopisnici, koji bi bili u mogućnosti da prate savremena zbivanja na celom području Slavonije, inače poštanski i saobraćajno funkcionalno integrisanom, ali sa tada slabom potrebom i svešću da se koristi.

Rad tih redakcija stranačkih listova još više su otežavale teškoće u održavanju veza sa dva glavna izvorišta stranačkih formacija – Beogradom i Zagrebom. Uostalom, i same stranke, kao što su bile nove, tek osnovane Jugoslovenska demokratska zajednica (dalje: Demokratska stranka) i Komunistička partija Jugoslavije, a isto tako i Narodna radikalna stranka (dalje: Radikalna stranka), koja je kao stara srbijanska stranka tek počela da osniva i širi svoje organizacije po Slavoniji, nisu davale dovoljno autentično stranačkog i dinamičnog političkog sadržaja programske orijentacije da bi se oni na odgovarajući način mogli brzo ukorenjivati u srpsku populaciju. Ne treba posebno naglašavati da nijedan hrvatski list, osim „koalicionaških”, nisu Srbe kao glasače ni primećivali u svojim stranačkim agitacijama. Naprotiv, primetna je bila antisrpska ili „antibeogradska” propaganda. A upravo ti listovi su imali daleko veći i tiraž i kvalifikovane novinare, izbore informacija, itd.

Na području Slavonije, u tom razdoblju, pa i mnogo kasnije, nije se mogao u prodaji naći nijedan list koji je izlazio u Srbiji, bilo stranački ili nezavisni, pa čak ni oni glavni iz Beograda! Srpski, zatim projugoslovenski integralistički „koalicionaški” listovi Demokratske stranke, te komunistički i socijalistički listovi koji su izlazili u Slavoniji, bili su okrenuti srpskoj pismenoj populaciji uglavnom u gradovima, i vrlo malog tiraža, tako da je i to uticalo na izbornu kampanju, s napomenom da srpski seljak i nije imao naviku da kupuje novine. Izuzetak su činili sitni seoski trgovci, učitelji i popovi. Oni su i inače imali veliki uticaj na izgrađivanje političke svesti seoskog stanovništva. Treba napomenuti, takođe, da u Slavoniji na području Pakračke eparhije nije izlazio nijedan verski list niti je takav list dolazio u Slavoniju iz drugih pravoslavnih sredina.

Hrvatsko biračko telo bilo je u višestrukoj prednosti: broj pismenih bio je gotovo dvostruko veći, izlazilo je u tom razdoblju pet puta više hrvatskih stranačkih i verskih listova i časopisa, sa tiražom za koji se procenjivalo da je bio čak 20 puta veći od navedenih srpskih! I izborna propaganda bila je daleko bolje organizovana kako putem agitovanja na daleko većim zborovima, seoskih sastanaka i izbornih mitinga u gradovima tako i po neposrednoj agitaciji. Ta dinamičnost bila je izrazito upadljiva. Na drugoj strani, u srpskom biračkom telu u propagandnoj izbornoj kampanji osetila se delimična nezainteresovanost kod običnog čoveka – seljaka, koji se mirio sa postojećim stanjem, koji je verovatno dolazio iz vekovne političke tromosti i samozadovoljstva „srpskim pobedama”, ratnim uspehom. A s druge strane, ljudi od uticaja, moći i bogatstva ostali su u ogromnom broju isti, koji su bili i za vreme Austrougarske i za vreme rata!

Ne treba ispustiti iz vida i činjenicu da je broj hrvatskih stranaka i istaknutih stranačkih kandidatskih lista bio veći, da je propaganda i agilnost poslaničkih kandidata, posebno Hrvatske pučke seljačke stranke, bila znatno organizovanija i dinamičnija i gotovo u javnosti sa vidljivom versko-nacionalnom kohezijom i mobilnošću rimokatoličkih sveštenika, posebno na području kotara Đakovo, Požega, Osijek, Virovitica, Brod na Savi, Županija, itd. Trebalo bi takođe istaći uticaj na biračko telo masovno probuđenog hrvatskog nacionalizma kao političkog pokreta, nasuprot srpskoj nacionalnoj i pobjedničkoj „političkoj demobilizaciji”, posebno kod srpske seoske populacije. Tu je čini nam se i ključni činilac, izražen u podeli srpske populacije na tri fronta: srpski radikalizam, demokratsko projugoslovensko koalicionaštvo i komunističku ideologiju radničkog pokreta. I to upravo u politički moćnijem delu srpske populacije, u gradskim i varoškim sredinama. Taj broj nije bio veliki, ali je bio ekonomski, kulturno i politički moćniji i uticajniji, onaj deo na koji su računala vođstva srpskih političkih stranaka.

Najagilniji u obraćanju srpskom stanovništvu u izbornoj kampanji u Slavoniji bili su radikali, za koje možemo da tvrdimo da su jedini branili autohtone srpske interese, da su imali u tom pogledu jedinstven i autentičan srpski program, dok su demokrati, obraćajući se Srbima, polazili od jugoslovenske integralističke do „koalicionaške” politike. Komunistička partija Jugoslavije isticala je internacionalističku (nacionalnu) politiku, po uzoru na Oktobarsku revoluciju i praksu sovjetske Rusije, pretežno u većim gradskim i varoškim sredinama, gde je bilo razvijeno radništvo i zanatlijske delatnosti. Iz svega navedenog proizlazi da bi radikalskoj predizbornoj kampanji trebalo pokloniti najviše pažnje.

Odmah posle izglasavanja Izbornog zakona za Ustavotvornu skupštinu, 3. septembra 1920. godine, radikali su pokrenuli u Slavoniji dinamičnu predizbornu kampanju, koja se istovremeno poklapala, u zavisnosti od broja i angažovanja pristalica, sa organizacionim širenjem stranke – osnivanjem opštinskih, kotarskih i županijskih odbora. Ta aktivnost bila je vrlo specifična. Pošto je šef Radikalne stranke Nikola Pašić bio daleko najpopularnija ličnost u svim slojevima slavonskog društva („koji je izneo pobjednički rat i izvršio ujedinjenje”), srpskom stanovništvu se prvo sugerisalo da nabave „sliku vođe radikalne stranke Nikole Pašića”. Znači, predizborna propaganda radikala počela je tako što se naslanjala na autoritet vođe, koji bi s ogromnim brojem nepismenog stanovništva korespondirao vizuelno svojim patrijarhalnim likom. Tek posle toga postepeno su uključivani i drugi oblici izborne propagande – usmenim putem prilikom osnivanja osnovnih organizacija na kojima se tumačio stranački program, a tek pred same izbore pokrenuti su i drugi oblici pismene propagande.

Za Virovitičku županiju, na inicijativu predsednika Mesnog odbora Radikalne stranke dr Jovana Kockara u Osijeku, 19. septembra 1920. godine, osnovani su, „po hitnom postupku”, sreski i okružni odbori. Isto je učinjeno i za zapadni deo Sremske županije, koja je potpala pod Slavoniju, dok za Požešku županiju to nije učinjeno. U toj županiji stvoreno je samo nekoliko organizacija. Na to su uticala dva veća gradska

centra – Osijek i Vukovar – gde su radikalne organizacije bile stvorene još 1919. godine. U Požeškoj županiji i pre rata i za vreme rata nadmoćno je pobeđivala Hrvatsko-srpska koalicija koja je većinom ušla u Demokratsku stranku, tako da su demokrati imali jače uporište u toj županiji od radikala.

Radikalni organ, s najvećim uticajem u Slavoniji, osječka „*Straža*” tom prilikom se obratila Srbima u Slavoniji, budući da su se po njoj „razmislili razni lažni proroci” i to „sa lažnim frazama, obećavajući lakovernima kule i gradove” sledećom porukom: „Radikalna stranka neme potrebe da se služi ovakvim sredstvima. Nju naš narod zna veoma dobro, jer je ona nikla iz naroda i postala velika sa narodom. Srpskom seljaku nije potrebno govoriti o programu radikalne stranke, a i bratski seljak upознаće je kao narodnu.” Pa ipak, postepeno najpre na mesnim i opštinskim zborovima i u štampi, radikali su u Slavoniji otkrivali sve više svoj izborni program i metod izborne propagande. Tako su ponovo isticali da je na čelu stranke „mudri i iskusni političar i državnik Nikola Pašić” i pozivali „pod barjak Nikole Pašića”. Podržavali su istupanja demokratskih kandidata, pristalice Svetozara Pribićevića, tamo gde su se zalagali za promovisanje srpske tradicije i programa, a osuđivali integralističku jugoslovensku politiku i predloge da se nova država nazove Jugoslavija i da su svi stanovnici nove države Jugosloveni. Radikali su jasno poručivali: „Mi hoćemo da ostanemo Srbi”, privrženi dinastiji Karadorđević – „narodnoj dinastiji”. Odlučno su odbacivali, s druge strane, one koji su predlagali projekat „Velike Srbije” – „Laž je, što Korteši protivnika (ekstremne hrvatske stranke – op. autor) govore da Radikalna stranka hoće Veliku Srbiju do Vuke!” Žestoko su kritikovali pristalice Hrvatske pučke seljačke stranke i metode njene izborne borbe, zatim komuniste, pa znatno i pristalice Zemljoradničke i Socijalističke stranke, a protiv „franko-fortumaša” tražili su energičnu akciju i intervenciju države. U predizbornoj propagandi radikali su naročito „bili glasni i krasnorečivi”, po oceni njihovih protivnika, u tumačenju svog programa koji se ticao agrarne reforme, celokupnog kulturnog i privrednog preporoda nove države, a „preterano plemenski isključivi”, jer su tražili uvođenje i ravnopravnu upotrebu ćirilice u Slavoniji i celoj državi, poštovanje „kosovskog amaneta” – što „složnije i snažnije ujedinjenje celokupnog srpskog naroda”, „glasati kao pravi Srbi”, „na izborni megdan kao pravi Srbin”, itd. Radikali su se takođe zalagali za otvaranje srpskih čitaonica, prosvetnih domova i škola, srpskih štamparija, a zajedno s demokratima, „klubova jugoslovenskih dobrovoljaca” i rešavanje dobrovoljačkog pitanja, zatim ogranaka Kulturno-prosvetnog društva „Prosvjeta”, srpskih pevačkih društava „Obilić”, i posebno Srpske centralne banke u Osijeku, koja je i osnovana neposredno posle izbora „sa 14 novčanih filijala po čitavoj Slavoniji”, itd.

Na sastanku predsednika svih mesnih odbora Radikalne stranke za kotar Osijek, 19. septembra 1920. godine (u hotelu „Rojal”) za predsednika kotarske organizacije izabran je poznati advokat i javni radnik dr Jovan Kockar, za potpredsednika Dušan Iličić iz Dalja, a za tajnika Mladen Tubić iz Tenje. Za predsednika kotarske organizacije Đakovo izabran je Lazar Kanurić iz srpskog sela Veliko Nabrđe, a za potpredsednika

Živko Petrović. Za ostale kotare nismo pronašli podatke. Dr Jovan Kockar je ujedno izabran za predsjednika županijskog odbora Virovitičke županije, a za potpredsjednika Svetozar Buzdumović. Za takvo uspješno stranačko i izborno organizovanje u Virovitičkoj županiji i samom Osijeku treba radikali da zahvale agilnosti dr Jovana Kockara.

Prema pisanju osiječke „Straže” i pakračke „Sloge”, radikali su održali predizborne zborove u „Gornjem i Donjem gradu Osijeka”, zatim po selima: Dalju, Belom Brdu, Mikleušu, Gornjem Miholjcu, Slatini, Bakiću, Medincima, Rezovcu, Borovu, Dardi, Lisičinama, pa ponovo u Dalju i Belom Brdu itd. Na području Požeške županije održano je takođe nekoliko predizbornih skupova, uglavnom tamo gde su postojale mesne organizacije ili većinsko srpsko stanovništvo: Pakracu, Požegi, Vilić Selu, Bučju, Brodu na Savi, Grubišnom Polju, Garešnici, Novoj Gradiški, itd. Primetno je da su to uglavnom veća mesta i varošice, a da su srpska sela ostala zapostavljena ili su seljaci pozivani na zborove u većim mestima.

Kandidati na izbornim listama i članovi Demokratske stranke bili su mnogo agilniji, imali su razvijeniju organizacionu mrežu, ne samo po srpskim već delom i u nacionalno mešovitim mestima, tamo gde je već duže imala svoje uporište Hrvatsko-srpska koalicija. U tim mestima demokrati su najviše i propagirali integralističku jugoslovensku „koalicionašku” politiku, kojom su vrlo spretno i gotovo nenametljivo isticali privrženost narodnoj dinastiji Karađorđevića. Dok su radikali bili posebno aktivni u zapadnom delu kotara Vukovar, gde je živelo u većini srpsko stanovništvo, demokrati su svoje uporište jačali na krajnjem zapadu Slavonije, posebno u kotarima Garešnica i Grubišno Polje, u kojima je takođe bio veliki procenat srpskog stanovništva.

Kako se manifestovala i kako je procenjivana predizborna kampanja, ocenjivana politička propaganda, na političkim zborovima i u srpskim novinama Slavonije? Odmah posle raspisivanja izbora, primećena je težnja da za „zidanje svoje državne zgrade... jedinstveni narod Srba, Hrvata i Slovenaca neće u izbore jedinstveno, nego odeljeno u četiri nacionalne grupe: Srbi, Hrvati, Slovenci i demokratski Jugosloveni”. Radikali su krivicu za takvo stanje pripisivali „užoj plemenskoj politici” Hrvata i Slovenaca, pa je iz toga proistekla nužnost da Radikalna stranka „preuzme kormilo” vođenja srpske politike i da u Slavoniji nastupi kao jedina autentična srpska stranka. Zbog toga je za slavonske radikale razdelnica bila vrlo oštra: „Ko je Srbin i želi da naša država odgovara idealima palih srpskih heroja, na jednu stranu, a ko želi novu Austriju, na drugu stranu!” Oštro su napadane one hrvatske novine i političke stranke u Slavoniji koje su se zalagale „za neku Jugoslaviju” sa raznim Mecingerima, Bertijem, Untervegerom, Franenhajmom, Hegerom, Štajnerom, Fialom i Hrabalom, nasuprot sa hrvatskim narodom i Matijom Gupcem za ravnopravnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Protiv tzv. vodene Jugoslavije kao „zgrade na pesku” koja će se srušiti prilikom prvog „jačeg udarca”, radikali u Slavoniji su se povremeno suprotstavljali čak i Svetozaru Pribičeviću i Dušanu Popoviću „koji danas nastavljaju austrijsku politiku” i „hoće da od nas Srba stvore Jugoslovene, hoće da mi pljunemo na svoju srpsku prošlost i naša deca da postanu vodeni Jugosloveni”. Tako u jednom trenutku „plemen-

ske” ponesenosti, 17. oktobra 1920. godine osječka „*Straža*” je pisala da „nema veće nesreće za našu ujedinjenu državu od Jugoslovenstva” i poručivala: „Narode Srpski! Povedeš li se na izborima za konstituante za demokratima, poveo si se za Vukom Brankovićem, otišao si za Goleš planinu, a to znači doživiećeš drugo Kosovo, Kosovo kobnije od prvoga, jer onda si izgubio slobodu, a ovde ćeš izgubiti svoje srpsko ime.” Ali čim su demokrati u Slavoniji uputili proglas: „Narodu Srba, Hrvata i Slovenaca”, samo nekoliko dana posle ovog napisa u „*Straži*”, radikali su počeli da izražavaju zadovoljstvo, jer se nigde nije spominjao „jugoslovenski narod”, što je značilo da su se demokrati sasvim približavali radikalskom gledištu. Sa zadovoljstvom su konstatovali, tom prilikom, istupanje Hrvata, bivšeg poslanika dr Živka Bertića i bivšeg ministra dr Franje Poljaka iz Demokratske stranke, s obzirom na njihovo neslaganje o nacionalnom karakteru države i njenom ustrojstvu.

Radikali u Slavoniji otvoreno su pozdravljali odluku zakonodavca da na izborima imaju biračko pravo samo Sloveni, budući da su upravo u Slavoniji „naše vlasti još i danas u rukama tuđinskih elemenata”. Zbog ove konstatacije slavonskih radikala osječki hrvatski list „*Hrvatska Obrana*” nazvao ih je „radikalskom mafijom”! Ustajući u odbranu svojih stavova, slavonski radikali, a nešto manje i demokrati, navodili su činjenicu da su Srbi u Slavoniji do Prvog svetskog rata imali svoje narodne ili veroispovedne škole, da je u Prvom svetskom ratu bila zabranjena upravo od „tuđinske vlasti” ćirilica, a srpske škole su bile pretvorene u „komunalne hrvatske škole” sa „germanskim programom i da takvih škola dve godine posle rata još uvek ima”. Naveli su konkretan primer za dve srpske škole u jednom od većih srpskih mesta – Dalju – što je postalo ne samo u tom mestu nego u čitavoj Slavoniji predmet predizborne kampanje i propagande. Na zborovima se energično tražilo od državnih vlasti da sve takve škole vrate u prvobitno stanje pre rata, s tim da se što pre donesu novi školski propisi koji bi odgovarali i novoj državi, a posebno nacionalnoj strukturi stanovništva.

Na kandidacionim zborovima, na opšte iznenađenje, radikali u Slavoniji (Virovitička i Požeška županija, sa nekoliko kotara na krajnjem istoku i zapadu Sremske i Bjelovarsko-Križevačke županije) neposredno pred same izbore još snažnije su podvlačili razliku u programima s demokratima i ostalim strankama. Posebno tamo gde su na kandidacionim listama demokrata bili Hrvati „austrijski koalicionaši”, zatim „nazovi težačke stranke” kao predstavnike seljaka i svoju stranku definitivno označili kao jedinu koja će braniti interese „domaćeg srpskog stanovništva”. Pri tom gotovo da ni na jednom kandidacionom zboru nisu propustili priliku da istaknu da je upravo Radikalna stranka bila ta „koja je pvela srpsku vojsku za oslobođenje ovih krajeva”. Demokrati su srpskom stanovništvu nudili više integralistički jugoslovenski program kao novi i neopterećen bilo kakvom prošlošću i mitologijom i optuživali su radikale da „preterano Srbiju ističu u prvi plan” i „pozivaju na solunske pobeđe”. Težačka i Zemljoradnička stranka, po radikalima „nazovi težačke stranke”, mahom su isticali u prvi plan svoj socijalni program, ne upuštajući se uopšte ili neubedljivo u „plemenske razmirice”.

Radikalna propaganda se posebno ustremila na demokratskog poslaničkog kandidata dr Ivana Ribara, advokata iz Đakova, naglašavajući da je 1917. godine učestvovalao u „bečkom parlamentu” u izglasavanju zakona „da se onim Srbima koji su kao dobrovoljci stupili u srpsku vojsku, oduzme imanje, a njihove porodice da se bace na ulicu – dobro zapamtite ovo dobrovoljci!”. Zatim na kandidata dr Ota Gavrančića, kao bivšeg austrijskog kapetana, dr Dragutina Šoja, bivšeg župana Virovitičke županije i „dželata Srpskog Sokola u Osijeku”, itd. Demokratski „*Požeški glas*”, ne napadajući otvoreno radikale, koji i nisu bili dobro organizovani u Požeškoj županiji, više je promovisao svoje srpske kandidate i nekompromitovane Hrvate, kako bi time pridobio, na štetu radikala, što više srpskih birača. Tako se može videti da su u samom listu i na zbrovima pisali i govorili o zaslugama za novu državu poslaničkih kandidata Budislava Anđelinovića, Emanuela Kovačića, Milenka Markovića i Ranka Zeca, koji su kao bivši „koalicionaši” bili zaslužni za osnivanje i organizaciono širenje Demokratske stranke u kotarima Nova Gradiška, Brod na Savi i Požega. Posebno afirmativno su bile isticane biografije srpskih kandidata Lazara Grujića, seljaka iz Cjepidlake, Danila Podunavca, „sveštenika i dokazanog nacionalnog mučenika” iz Pakraca, Jove Trifunovića, učitelja iz Babune i Jove Polovine, bivšeg velikog župana iz Požege. Nasuprot tome, radikali su isticali svoje zasluge za oslobođenje Slavonije i ujedinjenje s maticom Srbijom, uvek pri tome naglašavajući da je za to najzaslužniji „gunjac i opanak srpskog seljaka”, mudrost i veština velikog državnika Nikole Pašića, a ne demokratska gospoda koja su ili „austrijski koalicionaši” ili kandidati „bez političke biografije” ili naprosto da su – „Švabe”.

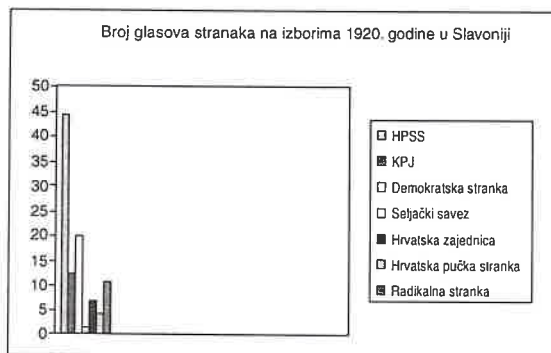
Kako objasniti ovoliki strah radikala od „austrijanštine” i „švapske propagande”, animozitet prema Hrvatima koji su bili na kandidacionim listama demokrata u Slavoniji? Smatramo da je prvo i osnovno opredeljenje radikala za takvu predizbornu propagandu ležalo u činjenici da su obe stranke – i Radikalna i Demokratska – u Slavoniji najviše glasova očekivali od srpske biračke populacije. Ako znamo da su Srbi u strukturi stanovništva Slavonije tada činili gotovo četvrtinu stanovništva, onda je razumljivo da je upravo za to biračko telo bilo usmereno tako mnogo političkih programskih i nacionalnih razdelnica. Ako uzmemo u obzir njihovo opredeljenje da su sve hrvatske političke stranke bile za njih „antidržavne” i isključivo nacionalističke, onda možemo samo da pretpostavimo koliko je biračko telo u Slavoniji bilo, kako je jedan komunistički kandidat u Požegi (Aleksandar Trajkov) rekao, „trovano plemenskim šovinizmom”. Drugo, ne treba isključiti stvarnu činjenicu da su mnogi kandidati bili aktivni u političkom životu Austrougarske, da su mnoge pristalice pojedinih stranaka i dalje bile u upravnom aparatu. Takva politička propaganda biće nam razumljivija ako znamo da je tada uveliko vladao čak i u savezničkim diplomatskim krugovima duh restauracije Habzburga, na šta su naročito bili osetljivi i s pravom strahovali upravo radikali, koji su sebe promovisali kao ratne pobednike i ujedinitelje.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920. godine teritorija Slavonije je bila podeljena na 18 izbornih kotara (srezova) od ukupno 332 koliko je imala

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Već smo napomenuli da su posebne izborne jedinice bili Beograd, Zagreb, Ljubljana i Crna Gora u svojim predratnim granicama. U svakom izbornom kotaru u Slavoniji svoje kandidacione liste istaklo je u proseku 5-6 političkih stranaka. U svim izbornim kotarima svoje kandidacione liste imali su: Radikalna stranka, Demokratska stranka, Komunistička partija Jugoslavije, Hrvatska pučka seljačka stranka i Hrvatska zajednica. Osim njih, u nekim izbornim kotarima svoje liste istakli su i Težačka stranka, Savez zemljoradnika, Seljački savez, Hrvatska pučka stranka, itd.

Tabela br. 1: Procenat srpskog stanovništva i rezultati izbora u 12 izbornih kotareva

Izborni kotari	procentat Srba	HPSS	KPJ	Demokratska stranka	Seljački savez	Hrvatska zajednica	Hrvatska pučka stranka	Radikalna stranka
Brod na Savi	9%	7.203	1.391	697	-	445	365	268
Nova Gradiška	24%	5.425	-	1.330	-	391	-	471
Požega	24%	3.469	1.242	846	-	450	798	950
Valpovo	3%	566	1.710	53	-	699	-	58
Našice	17%	1.585	1.559	649	505	958	602	313
Šakovo	10%	1.429	414	625	-	-	1.768	-
Virovitica	14%	2.975	465	870	-	427	-	605
Donji Miholjac	8%	1.396	875	141	293	330	-	222
Slatina	41%	1.601	249	1.232	-	424	-	1.264
Osijek	36%	77	1.193	615	-	1.212	-	2.486
Grubišno polje	47%	2.101	59	2.323	22	-	-	13
Pakrac	24%	1.461	533	2.911	-	-	-	348
Daruvar		2.188	-	1.104	-	-	-	875
Novska	27%	3.403	-	866	-	-	-	436
Garešnica		-	33	1393	22	-	-	21
Ukupno	78298	34879 (44,55%)	9723 (12,42)	5655 (19,99%)	842 (1,07%)	5336 (6,81%)	3533 (4,51%)	8330 (10,64%)

Na krajnjem zapadu Slavonije, koji su pokrivali izborni kotari Garešnica i Grubišno Polje, i to sa znatnim brojem Srba u strukturi stanovništva (21%, odnosno 47%) izašao je neočekivano veliki broj birača na biralište: u izbornom kotaru Garešnica čak 86,21% u Grubišnom Polju 81,42%. Od 104 kandidata na izbornim listama za celu županiju Bjelovarsko-križevačku, u okviru kojih su bila ta dva izborna kotara, kandidovano je samo 18 Srba i to upravo u ta dva izborna kotara, s tim što je na izornoj listi Radikalne stranke bilo 10 kandidata (13), Demokratske stranke 5 kandidata, Seljačkog saveza 2 i jedan na listi KPJ. Ostalo su bile liste četiri hrvatske političke stranke, na kojima nije bio nijedan Srbin. U izbornom kotaru Garešnica biračko telo se i opredelilo prema zastupljenosti i programu nacionalnih političkih stranaka i prvenstveno prema nacionalnosti nosilaca izbornih lista. Međutim, Srbi u tom izbornom kotaru najviše glasova i poverenja dali su integralnom jugoslovenskom programu Demokratske stranke, koja je bila druga po broju glasova, odmah iza HPSS. Lista Radikalne stranke sa naglašenim srpskim programom i sa najviše Srba na kandidacionoj listi, dobila je svega 21 glas u odnosu na 1.393 glasa koliko je dobila Demokratska stranka! Kandidatska lista Seljačkog saveza dobila je 22 glasa, a KPJ 33! Sa istim programom i propagandom Demokratska stranka je u izbornom kotaru Grubišno Polje, u kome je živelo 47% Srba, pobrala još veći uspeh, osvojivši najveći broj glasova (2.323), druga je bila HPSS (2.101 glasa), dok je radikalna lista dobila neznatnih 13 glasova, Seljački savez 22 glasa, a KPJ 59 glasova. Za narodne poslanike na svim izbornim listama u županiji izabrano je devet kandidata sa izborne liste HPSS, koja je dobila 51.420 glasova, i dva kandidata sa izborne liste Demokratske stranke, koja je dobila 8.815 glasova. Na listi Demokratske stranke izabrani su bili dr Većeslav Vilder, novinar iz Zagreba i Tomo Rudić, seljak iz Velike Barnje, obojica Hrvati! Nije izabran nijedan Srbin iako je procenat stanovništva u ta dva kotara bio izuzetno visok, u proseku 33! Čime se može objasniti ovakav ishod izbora što se tiče srpske populacije? Smatramo da je na to uticala činjenica što je ona bila upravo na zapadnoj graničnoj liniji sa kompaktnim hrvatskim stanovništvom, čije su stranke u političkoj propagandi pokazale naglašeni nacionalni program, pa je srpsko stanovništvo, glasajući za jugoslovensku opciju Demokratske stranke, ujedno tražilo uporište svog nacionalnog opstanka u zaštiti čvrste jugoslovenske države. Ne bi takođe trebalo zaboraviti da je u tim srpskim krajevima još pre i za vreme Prvog svetskog rata veliko poverenje i ukorenjenost imala Hrvatsko-srpska koalicija, tako da se Srbi nisu uopšte obazirali na nacionalnu pripadnost demokratskih kandidata, već na njihov jugoslovenski program, „koalicionašku politiku saradnje s Hrvatima”.

U severnom delu Slavonije, na području virovitičke županije, odziv birača u sedam (7) izbornih kotara bio je znatno manji i kretao se uglavnom između 66-72%. Po izbornim kotarima procenat zastupljenosti Srba u nacionalnoj strukturi stanovništva bio je drastično različit – od 41% u kotaru Slatina, 36% u kotaru Osijek do svega 3% u kotaru Valpovo, 8% u kotaru Donji Miholjac, 10% u kotaru Đakovo, 14% u kotaru Virovitica i 17% u kotaru Našica. U celoj županiji, u navedenih sedam izbornih kotara,

istaknuto je osam, (8) kandidatskih lista sa 88 kandidata. Od toga, na njima je bilo istaknuto 25 Srba (28%). Svi kandidati na listi Radikalne stranke bili su Srbi iz Slavonije (11), na listi Komunističke partije Jugoslavije 6, Seljačkog saveza 4, Demokratske stranke i Socijaldemokratske stranke po 2 kandidata Srbina.

Na izbornom kotaru, gde je procenat Srba bio najveći – Slatini (41%), najviše glasova ipak je dobila Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića (1.601), dok su ubedljivo iza nje, na drugom i trećem mestu bile Radikalna stranka (1.264) i Demokratska stranka (1.232), a zatim daleko iz njih Hrvatska zajednica (424) i KPJ (249). Nasuprot tome, u dva susedna kotara, Našice i Valpovo, koji su se naslanjali i bili u ekonomskom pogledu upućeni na susedni, industrijski razvijeniji kotar i grad Osijek, najviše glasova dobila je Hrvatska pučka seljačka stranka i Hrvatska zajednica, ali je zato na trećem mestu u sva tri kotara ubedljivo bila lista Komunističke partije Jugoslavije. Specifičan je, međutim, bio rezultat glasanja u kotaru Osijek, gde je ubedljivo pobedila Radikalna stranka sa 2.486 glasova, a potom slede Hrvatska zajednica (1.212) i Komunistička partija Jugoslavije (1.193). Tek iza njih, sa polovičnim uspehom, bila je Demokratska stranka (615 glasova), a vidno je bila poražena Hrvatska pučka seljačka stranka, sa svega 77 glasova! Sa velikom verovatnoćom se može da tvrditi da je takav ishod izbora u kotaru Osijek (29.545 stanovnika, od toga 10.725 Srba ili 36%) bio odlučan upravo glasovima srpskih birača, ali i tradicionalno podnošljivoj i tolerantnoj višenacionalnoj sredini, koja je s najvećim gradom Osijekom, dominirala i čitavom Slavonijom sa svojim razvijenim kulturnim, privrednim, prosvetnim i nacionalnim ustanovama. To se videlo i po samim rezultatima za grad Osijek. U samom Osijeku, koji je tada imao 34.485 stanovnika (od toga 4.541 Srbina ili 13%) pobedila je umerena hrvatska stranka, projugoslovenski orijentisana – Hrvatska zajednica, zatim internacionalistička Komunistička partija Jugoslavije, pa tek onda srpski nacionalno obojena Radikalna stranka. Radikali su najviše glasova dobili, gotovo polovinu od ukupnog broja, u čisto srpskim mestima, na primer u Dalju I i II (574), Tenju (594), Bijelom Brdu (341) itd.

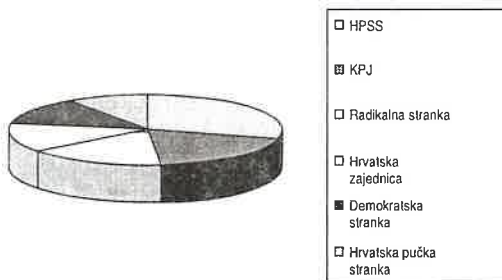
U izbornom kotaru Valpovo, sa malim procentom Srba, na opšte iznenađenje pobedila je sa izrazitom prednošću – Komunistička partija Jugoslavije (1.710 glasova), pa tek onda Hrvatska zajednica (699) i Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (566). Radikalna i Demokratska stranka dobile su beznačajan broj glasova (58, odnosno 53), što je bio odraz njihove slabe predizborne propagande i male zastupljenosti Srba u strukturi stanovništva (3%). I u izbornom kotaru Našice sa 17% Srba postignuti su slični rezultati. Sa neznatnom većinom pobedila je Hrvatska pučka seljačka stranka (1.585 glasova) ispred Komunističke partije Jugoslavije (sa 1.559 glasova). Demokratska i Radikalna stranka, koje slede po broju glasova, dobile su 649, odnosno 313 glasova. Međutim, značajan uspeh postigla je Hrvatska pučka stranka klerikalne orijentacije (602) i Seljački savez (505). Komunistička partija i Seljački savez verovatno su pridobili i znatan broj glasova srpskih birača.

Izborni kotar Đakovo, u kojem je srpsko stanovništvo bilo takođe zastupljeno u malom procentu (10%), bio je snažno uporište klerikalaca i hrvatskih nacionalista, što se odrazilo i na izborne rezultate. Pobile su nadmoćno Hrvatska pučka stranka (1.768 glasova) i Hrvatska pučka seljačka stranka (1.429). Na trećem mestu bila je još jedna hrvatska stranka – Hrvatska zajednica (958 glasova), a tek za njima Demokratska stranka (625), Radikalna stranka (605) i Komunistička partija Jugoslavije (414). Gotovo identično je bilo i u izbornom kotaru Virovitica (14% Srba), gde je nadmoćno pobedila lista Hrvatske pučke seljačke stranke, sa 2.975 glasova, dok je na drugom mestu bila Demokratska stranka, sa svega 870 glasova, a potom Komunistička partija Jugoslavije, sa 465 i Hrvatska zajednica, sa 427 glasova. U samom gradu Virovitica, četvrtom po veličini u Slavoniji, sa 9.366 stanovnika (od toga samo 291 Srbin!), na tri izborna mesta Demokratska stranka dobila je svega 62 glasa, a Radikalna stranka samo – 20. Budući da je zastupljenost Srba u nacionalnoj strukturi stanovništva u izbornom kotaru Donji Miholjac bila takođe mala (8%), ubedljivo je pobedila Hrvatska seljačka stranka (1.396 glasova), ali je veliki uspeh postigla i Komunistička partija Jugoslavije, sa 875 glasova, a zatim Hrvatska zajednica, sa 330 glasova, Seljački savez, sa 293 glasa, dok su Radikalna i Demokratska stranka bile potpuno marginalizovane, dobivši isključivo glasove srpskih birača. Radikali su dobili 222 glasa, a demokrati 141.

Tabela br. 2 Broj glasova stranaka u Virovitičkoj županiji na izborima 1920. godine

stranke	broj glasova	broj glasova u %
HPSS	9629	28,99%
KPJ	6465	19,46%
Radikalna stranka	5188	15,62%
Hrvatska zajednica	4446	13,38%
Demokratska stranka	4185	12,60%
Hrvatska pučka stranka	3301	9,94%
ukupno	33214	100%

Broj glasova stranaka u Virovitičkoj županiji na izborima 1920. godine

U cijeloj Virovitičkoj županiji bilo je registrovano 49.228 birača, a na izbore je izašlo 35.172 ili 71,42%. Hrvatska pučka seljačka stranka dobila je 9.629 glasova i tri poslanika, Komunistička partija Jugoslavije 6.465 glasova i dva poslanika, Radikalna stranka 5.188 glasova i jednog poslanika, Hrvatska zajednica 4.446 glasova i jednog poslanika, Demokratska stranka 4.185 glasova i jednog poslanika i Hrvatska pučka stranka 3.301 glas i jednog poslanika. To su Ivan Bartolović, opančarski obrtnik iz Virovitice, Mija Čapo, seljak iz Pitomače i dr Ante Adžija, advokat iz Grubišnog Polja na listi Hrvatske pučke seljačke stranke, zatim Ljubodrag Radovanović, profesor iz Osijeka i Živko Jovanović, urednik lista „*Radničke novine*” iz Beograda na listi Komunističke partije Jugoslavije, potom sa radikalske liste dr Jovan Kockar, advokat iz Osijeka, sa demokratske liste dr Ivan Ribar, sa liste Hrvatske zajednice dr Matko Laginja i sa liste Hrvatske pučke stranke Stjepan Barić, „urednik seljačkih novina iz Zagreba”. Od devet izabраниh poslanika samo su dvojica bili Srbi iz Slavonije i jedan iz Beograda ili 30%, što je bilo znatno iznad proseka njihove zastupljenosti i strukturi stanovništva Virovitičke županije (18,77%).

Na izborne rezultate u Virovitičkoj županiji, koja se duž severnog dela Slavonije graničila sa Mađarskom, veliki uticaj je imala upravo prohujala mađarska revolucija Bele Kuna i radikalizovano raspoloženje seoskog stanovništva još pod uticajem posledica „prevratne anarhije” i brojnog „zelenog kadera”, koji su bili izuzetno rasprostranjeni i aktivni na samom kraju 1918. i tokom 1919. godine. To raspoloženje posebno su iskoristile Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića i Komunistička partija Jugoslavije. Srpski seljak i varošanin našao se u poziciji „odbrambenog mehanizma”, što je uslovalo njegovu deobu na pristalice integralističke projugoslovenske politike demokrata i srpskog programa radikala. Smatramo da ne treba zanemariti i tradicionalna uporišta „koalicionaške politike”.

U Požeškoj županiji, koja se prostirala u središnjem i južnom delu Slavonije, bila je najveća koncentracija srpskog stanovništva, dosta ujednačeno u svih šest izbornih kotara. U kotaru Pakrac Srbi su činili čak većinu stanovništva od 51%, dok su u kotarima Daruvar bili zastupljeni sa 32%, kotaru Novska 27%, Nova Gradiška i Požega po 24,50%, dok je jedino u kotaru Brod na Savi bio manji procenat od svega 9%, kao i u najvećim gradovima u županiji – Brodu i Požegi po 12%. U svih šest kotara istaknuto je devet kandidatskih lista, sa po 11 kandidata, ukupno 99, od toga su na listama bila 23 Srbina ili 23%. Jedino su na listi Radikalne stranke svih jedanaest kandidata bili Srbi, na listi Demokratske stranke sedam Srba, a na listama Komunističke partije Jugoslavije i Seljačkog saveza po dva kandidata. Odziv birača bio je od skromnih 65% u kotaru Požega do 77% u kotaru Daruvar.

U kotaru Pakrac, sa većinskim srpskim stanovništvom, odziv birača bio je 75%. U tom kotaru postignuti su i iznenađujući rezultati: daleko najviše glasova dobila je Demokratska stranka (2.911) i Hrvatska pučka seljačka stranka (1.461). Tek potom, daleko iza njih, bili su Komunistička partija Jugoslavije sa 533 glasa i Radikalna stranka sa 348 glasova! Pretpostavljamo da je srpsko biračko telo i ovde, kao i u susednim kota-

rima na zapadnom obodu Slavonije (Garešnica i Grubišno Polje), bilo više opredeljeno za projugoslovenski program Demokratske stranke nego za ekskluzivni srpski program radikala, koji su upravo u „Maloj Vlačkoj” pretrpeli izraziti neuspeh. Tako, na primer, na glasačkim mestima u čisto srpskim središtima, kao što su bile Kusunje, Striježevica, Buč, Čaglić i Dragović I i II, gotovo sve glasove dobila je Demokratska stranka. Uzroke treba tražiti i u slaboj radikalnoj propagandi i u snažnom jugoslovenskom opredeljenju birača.

U izbornom kotaru Daruvar na biralište je izašlo 77% birača. Pobedila je Hrvatska pučka seljačka stranka, sa 2.188 glasova, dok su Srbi (32%) podelili svoje glasove daviši ih drugoj Demokratskoj stranci (1.104) i trećoj Radikalnoj stranci (875). Te tri stranke „odnale” su čak 86% svih glasova u kotaru! Slična „izborna slika” bila je i u kotaru Novska (27% Srba), gde je nadmoćno pobedila Hrvatska pučka seljačka stranka, sa čak 3.403 glasa, ispred Demokratske stranke, sa 866 glasova i Radikalne stranke, sa 436 glasova. Demokratska i Radikalna stranka ubedljivo su pobedile na glasačkim mestima sa srpskim stanovništvom: Donji Rajić i Jasenovac II. Znatno manji uspeh postigle su te stranke u kotaru Nova Gradiška (24% Srba), gde je čak 70% glasova (5.425) osvojila Hrvatska pučka seljačka stranka, ispred Demokratske stranke, sa 1.330 glasova, Radikalne stranke, sa 471 glasom i Hrvatske zajednice, sa 391 glasom. Srpsko stanovništvo na glasačkim mestima Okučani I i II, te Gornja Trnova i delimično Nova Gradiška, glasalo je u većini za Demokratsku stranku, a nešto manje za Radikalnu stranku. Odziv birača bio je relativno visok – 71,22%.

U izbornom kotaru Požega, sa takođe 24% srpskog stanovništva, izašao je najmanji broj glasača – svega 65,24%. Međutim, ponovila se izborna slika iz prethodno navedenih kotara, s tim što je pobednička lista Hrvatske pučke seljačke stranke osvojila 3.469 glasova, a na drugom mestu je bila Komunistička partija Jugoslavije, sa 1.242 glasa. Ostale glasove gotovo ravnomerno su podelile Radikalna stranka (950), Demokratska stranka (846), Hrvatska pučka stranka (798) i Hrvatska zajednica (450). Samo je još u izbornom kotaru Brod na Savi (9% Srba) bio isti raspored snaga, ali sa izrazitom pobedom Hrvatske pučke seljačke stranke (7.203 glasa), ispred Komunističke partije Jugoslavije (1.391), a potom Demokratske stranke (697), Hrvatske zajednice (445), Hrvatske pučke stranke (365) i Radikalne stranke (268).

U delovima izbornog kotara Požega, na izbornim mestima sa većinskim srpskim stanovništvom (Sloboština i Vilić Selo) na izbore je izašlo nešto više od 50% birača, koji su gotovo sve svoje glasove dali Demokratskoj i Radikalnoj stranki. Što se tiče izbornih rezultata u Brodu na Savi (10.623 stanovnika) i „slobodnom kraljevskom gradu” Požegi (7.040 stanovnika), u kojima je bilo svega 12% Srba, oni su bili specifični po tome što je nadmoćno u Brodu pobedila kandidatska lista Komunističke partije Jugoslavije, a zatim Hrvatske zajednice, a u Požegi sa tesnom razlikom obrnuto – Hrvatska zajednica ispred Komunističke partije Jugoslavije. U Brodu na Savi, koji je bio razvijeno privredno središte na pruži Zagreb-Zemun, prevladalo je industrijsko i zanatsko radništvo, ali i tradicionalno jako uporište socijaldemokratije. U Požegi pre-

vagu su odnele zanatlije, slobodne profesije i penzionisano državno činovništvo, budući da je Požega bila upravni centar županije i kotara. U njoj je vladao jak građanski tolerantan i prilagodljiv „purgerski mentalitet” koji je volio da se ponosi svojim gradom kao „slavonskom Atenom”. Veliki uticaj i pobjedu, kako u Brodu na Savi tako i u Požegi Komunistička partija Jugoslavije duguje prvenstveno izuzetno sposobnim i popularnim sindikalnim vođama iz vlastitih sredina Đuri Salaju i Aleksandru Trajkovu.

U seoskim sredinama Komunistička partija Jugoslavije dobila je neznatan broj glasova, posebno u srpskim selima, dok je Hrvatska zajednica dobila neznatno više u hrvatskim selima u kojima je ubedljivo vladala Hrvatska pučka seljačka stranka, odnosno u srpskim Demokratska i Radikalna stranka, a sasvim neznatno Seljački savez. Takav odnos bio je i u trećem po veličini slavonskom gradu – Vinkovcima (10.160 stanovnika), važnoj raskrsnici železničkih puteva, gde je kandidatska lista Hrvatske zajednica bila po broju glasova prva ispred Komunističke partije Jugoslavije. Uopšte takav ishod izbora bio je odlika i za ostala dva velika slavonska grada – Osijek i Viroviticu. Urbane sredine radikalno su se razlikovale od seoskog okruženja, podjednako i hrvatske i srpske.

U Požeškoj županiji bilo je ukupno u biračkim spiskovima 59.822 glasača. Na izbore je izašlo 42.910 glasača ili 72,83%, što se može smatrati relativno uspešnim odzivom biračkog tela. Najviše glasova – 23.149 ili 55%, osvojila je Hrvatska pučka seljačka stranka i kada joj se dodaju glasovi Hrvatske zajednice, klerikalne Hrvatske pučke stranke i velikim delom Komunističke partije Jugoslavije, onda je to gotovo u celini pokrivalo hrvatsko biračko telo. Što se tiče Srba i sasvim neznatnog dela Hrvata, oni su svoje poverenje ukazali, pre svega, projugoslovenski orijentisanoj Demokratskoj stranki (7.754), zatim Radikalnoj stranki (3.348) i manjim delom Seljačkom savezi i Komunističkoj partiji Jugoslavije. Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića osvojila je pet poslaničkih mandata (Dragutin Kovačević, seljak iz Jazavice, Jan Janečka, „gospodar iz Preloščice”, Andrija Tuličić, seljak iz Lovčića, Ivan Čaldarević, seljak iz Oriovca i dr Đuro Basariček „tajnik iz Zagreba”), Demokratska stranka dva poslanička mandata: Lazar Grujić, ratar iz Cjepidlake, i dr Budislav Grgur-Anđelinović, publicista iz Zagreba, Komunistička partija Jugoslavije jedan poslanički mandat (Đuro Salaj, krojač iz Broda) i Radikalna stranka takođe jedan poslanički mandat (Čeda Kostić, advokat iz Beograda). Od devet poslanika trojica su bili Srbi ili nešto više od 30%, što je bilo neznatno iznad procenta zastupljenosti Srba u nacionalnoj strukturi stanovništva županije (oko 26%).

Međutim, kada se struktura izabраниh poslanika posmatra iz ugla njihovog domicila, onda je ona katastrofalna za Požešku županiju upravo za Srbe. Iz Požeške županije bio je samo jedan Srbin poslanik: demokrata Lazar Grujić, ratar iz Cjepidlake! To je svega 11% od ukupnog broja poslanika u odnosu na 26% Srba koliko je živelo na području Požeške županije. Isto tako je bilo i u Virovitičkoj županiji, s tim što je broj zastupljenosti Srba u toj županiji bio 19%, u nacionalnoj strukturi stanovništva.

U istočnoj Slavoniji, po istorijsko-geografskim granicama, u kotarima Vinkovci i Županija bilo je malo Srba, u prvom 13%, a u drugom 6%. Jedino u kotaru Vukovar, koji je svojim većim delom potpadao pod istočnu Slavoniju Srbi su činili većinu od gotovo 70% stanovništva. U administrativnom pogledu, ta dva kotara i deo kotara Vukovar pripadali su tada Sremskoj županiji i sremskom izbornom okrugu. Za tu izbornu oblast bilo je podneto osam izbornih kandidatskih lista, sa po 17 kandidata, među kojima je bilo i nekoliko najznačajnijih političkih ličnosti toga doba. Tako, na primer, nosilac kandidatske liste Radikalne stranke bio je Nikola Pašić, a na njoj su još bili dr Žarko Miladinović i dr Vojislav Janjić, na demokratskoj listi Milorad Drašković, zatim Vitomir Korać na listi Socijaldemokratske partije Hrvatske i Slavonije, Nikola Grulović na listi Komunističke partije Jugoslavije, dr Ladislav Polić na listi Hrvatske zajednice, Stjepan Radić i dr Juraj Krnjević na listi Hrvatske pučke seljačke stranke itd. U kotaru Vinkovci ubedljivo je pobedila lista Hrvatske pučke seljačke stranke sa 2.548 glasova, ispred Hrvatske zajednice pučke stranke (ali u okviru koalicije „Jugoslovenski klub“), sa 768 glasova, Komunističke partije Jugoslavije, sa 612 glasova, itd. Nećemo pogrešiti ako konstatujemo da su Srbi bili opredeljeni ne toliko prema srpskom programu Radikalne stranke koliko prema harizmi vode Nikole Pašića, poveravajući mu svoje gotovo sve glasove.

U kotaru Županja, sa svega 6% srpskog stanovništva, takođe je ogromnom većinom pobedila Hrvatska pučka seljačka stranka i Stjepan Radić, čak sa 4.328 glasova, ispred Komunističke partije Jugoslavije, sa 723, Hrvatske zajednice, sa 459 glasova i Hrvatske pučke stranke (takođe u koaliciji „Jugoslovenski klub“), sa 427 glasova. Srbi, ionako malobrojni, odazvali su se na izbore u polovičnom broju, tako da su i Demokratska stranka, sa samo 119 glasova, i Radikalna stranka, sa 71 glasom, bile daleko na začelju kandidatskih lista. U Vukovaru se ponovila izborna slika iz ostalih „slobodnih kraljevskih gradova“ i većih gradova Slavonije – nadmoćno je pobedila lista Komunističke partije Jugoslavije, sa 902 glasa, dok je u seoskom okruženju na području kotara dobila 307 glasova. Na drugom mestu bila je lista Hrvatske zajednice, sa 499 glasova, a na trećem Radikalne stranke, sa 332 glasa. Srpski glasovi u Vukovaru podjednako su, za razliku od ostalih gradova u Slavoniji, otišli Komunističkoj partiji Jugoslavije i Radikalnoj stranki. Na celom području kotara, zahvaljujući upravo glasovima srpskog seljaštva, pobedila je Radikalna stranka, sa 2.891 glasom, ispred Komunističke partije Jugoslavije, sa 1.209 glasova, Hrvatske zajednice, sa 898 glasova, Hrvatske pučke stranke (u koaliciji „Jugoslovenski klub“), sa 651 i Demokratske stranke, sa 514 glasova. U onom delu kotara, koji se tada u istorijsko-geografskom smislu smatrao delom Slavonije, sa više od 70% srpskog stanovništva, nadmoćno je pobedila lista Radikalne stranke (posebno na glasačkim mestima: Bobota, Trpinja, Borovo, Todinci, Mikluševci), sa čak 2.188 glasova, od ukupno 2.891 glasom, koliko je dobila u celom kotaru.

Za narodne poslanike izabrano je sedam kandidata sa liste Radikalne stranke, među njima sve viđenije političke vođe koje smo naveli, sa Nikolom Pašićem na čelu,

zatim tri sa liste Hrvatske pučke seljačke stranke, sa Stjepanom Radićem na čelu, jedan poslanik Komunističke partije Jugoslavije (Nikola Grulović), jedan poslanik Hrvatske zajednice (Mato Leaković), jedan poslanik sa liste Demokratske stranke (Milorad Drašković) i jedan poslanik sa liste Hrvatske pučke stranke (dr Janko Šimrak). Od 14 poslanika izabranih u Sremskoj županiji, bilo je devet Srba, ali nijedan iz istočne Slavonije!

Tabela br. 3: Izborni rezultati po kotarima Slavonije srpskih stranaka (Radikalne i Demokratske) za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine

Izborni kotar	Demokratska stranka	Radikalna stranka
1. Garešnica	1.393 glas	21 glas
2. Grubišno Polje	2.323 „	13 „
3. Slatina	1.232 „	1.264 „
4. Osijek	615 „	2.486 „
5. Valpovo	53 „	58 „
6. Našice	649 „	313 „
7. Đakovo	625 „	605 „
8. Virovitica	870 „	231 „
9. Doni Miholjac	141 „	222 „
10. Pakrac	2.911 „	348 „
11. Daruvar	1.104 „	875 „
12. Novska	866 „	436 „
13. Nova Gradiška	1.330 „	471 „
14. Požega	846 „	950 „
15. Brod na Savi	697 „	268 „
16. Vinkovci	193 „	830 „
17. Županja	119 „	71 „
18. Vukovar	514 „	2.891 „
S v e g a:	16.451 „	13.354 „

Naša procena je da su te dve pobjedničke stranke na izborima za Ustavotvornu skupštinu dobile u Slavoniji oko 90% glasova srpskih birača, dok je ostalih 10% pripalo, u nešto većem obimu, Komunističkoj partiji Jugoslavije, a manjem Seljačkom savezu. Od 29 poslanika koliko je, po broju glasova davala Slavonija, samo su trojica bili Srbi po stalnom mestu prebivališta iz Slavonije, ili 10%. To je bilo daleko manje od procenta učešća Srba u nacionalnoj strukturi Slavonije u to vreme – 24,5%. Dakle, oko 156.000 Srba u Slavoniji davalo je samo tri poslanika i to raspoređena u tri različite političke stranke. Lazar Grujić, ratar iz Cjepidlake, izabran je na listi Demokratske stranke, dr Jovan Kockar, advokat iz Osijeka, na listi Radikalne stranke i Ljubomir Rodovanović, profesor iz Osijeka, na listi Komunističke partije Jugoslavije. Ostali poslanici Srbi izabrani u Slavoniji bili su iz najužeg vodstva navedenih političkih stranaka, sa

stalnim prebivalištem u Beogradu, Zagrebu, Vukovaru, Rumi, itd. To je bio pokazatelj koji se ustalio na skoro svim parlamentarnim izborima da je dominaciju u broju poslaničkih mesta težila da dobije svaka stranka sa kandidatima iz vođstva stranke u velikim gradovima, posebno Beogradu i Zagrebu. To „nametanje gospode poslanika iz metro-pole“ uslovljavao je i intenzitet izborne propagande i odaziv srpskih birača na birališta. To se jasno videlo već na prvim opštim izborima u Jugoslaviji, za ustavotvornu skupštinu 1920. godine, na području Slavonije. Tipičan primer je slučaj sa Požeškom županijom, koju su faktički zanemarili demokratski i posebno radikalni kandidati u izbornoj kampanji, pa je tamo gde je bilo većinsko seosko stanovništvo na birališta izašlo jedva 50% birača!

Druga odlika izbornih rezultata kod srpske populacije u Slavoniji ogleda se u nacionalnoj i ideološkoj pocepanosti biračkog tela po regionima. U zapadnoj Slavoniji znatnu prevagu odnela je Demokratska stranka sa svojim jugoslovenskim („koalicionaškim“) programom, dok je u istočnoj Slavoniji dominirao srpski program Radikalne stranke i znatno manje klasni program Komunističke partije Jugoslavije. Ta odlika da se Srbi u Slavoniji nisu koncentrisali oko jednog, po prirodi stvari srpskog i jugoslovenskog programa, ostala je trajnije obeležje.

Tabela br. 4: Izborni rezultati u Slavoniji po stranačkoj pripadnosti

Hrvatska pučka seljačka stranka	13 poslanika
Demokratska stranka	5 poslanika
Komunistička partija Jugoslavije	4 poslanika
Radikalna stranka	3 poslanika
Hrvatska zajednica	2 poslanika
Hrvatska pučka stranka	2 poslanika

U Slavoniji, kako smo to već istakli i kako to pokazuje gornja tabela, bilo je izabrano 29 poslanika. Na kandidacionim listama Demokratske stranke, kako je to već konstatovano, bo je izabran samo jedan poslanik iz Slavonije, zatim jedan iz Beograda (Milorad Drašković) i jedan iz Zagreba (Budislav Grgur-Andelinović). Ostala dvojica su bili Hrvati: dr Većeslav Vilder iz Zagreba i dr Ivan Ribar iz Đakova (budući predsednik Ustavotvorne skupštine). Na izbornoj listi Radikalne stranke, osim dr Jovana Kockara iz Osijeka, ostala dva poslanika Srbina bila su iz Beograda: Čeda Kostić i dr Vojislav Janjić. Na osnovu takve strukture poslanika moglo bi se tvrditi da su dve najjače stranke u zemlji, koje su se oslanjale uglavnom na srpsko biračko telo (Demokratska stranka dobila je 92 poslanika, Radikalna stranka 91 poslanika) pretendovale da u Slavoniji nametnu političku opciju koja se koncentrisala u političko vođstvo u Beogradu i da su tu opciju sprovodili u Ustavotvornoj skupštini. Ali, ako se uzme u obzir da su tri najjače stranke Hrvata izborile 17 poslaničkih mandata, a Komunistička partija Jugoslavije 4 mandata, onda se za Slavoniju ne bi moglo decidirano da tvrdi da je stvarnost tog vremena održavala čak ni srpsku političku hegemoniju. Pa čak ako se uzme u obzir da je bilo izabrano još pet Srba (ukupno osam) iz Beograda, Zagreba, te Vuko-

vara i Rume (koji su potpadali pod Sremsku županiju), ne možemo izneti drugačije mišljenje zbog toga što su poslanici hrvatskih političkih stranaka i Komunističke partije Jugoslavije, njih ukupno 17 od 21, bili domicilno vezani za Slavoniju, što je iznosilo čak 59%. Prema tome, ako se uzme kohezivnost i političko jedinstvo, te koherentan nacionalni program tih poslanika, posebno poslanika Hrvatske pučke seljačke stranke (13) i Hrvatske pučke stranke (dva), onda se dobija jasnija predstava o raspoloženju birača, mogućnosti uticaja izabranih poslanika i situiranja Slavonije u korpusu ukupne politike konstituisanja nove države. Sasvim je drugo, još poraznije, to što se Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića opredelila zbog nacionalnog ekskluzivizma za apstinenciju u radu Ustavotvorne skupštine i time izbegla istorijsku odgovornost za konstituisanje države.

Summary

The Serbs in Slavonia at the Elections for the Constituent Assembly 1920

Casting some new light on the topic such as participation of the Slavonian Serbs (the province of Croatia) on the first elections for the Constitutional Parliament in 1920, has far more importance than it could be concluded at the first glance. Actually, this case study is oriented to challenge long persisting stereotypes on character of the „the Great Serbian Hegemony” or „overwhelming national suppression over the non-Serbs” especially the Croats. In order to overcome controversies in historiography, we try to find out what was the „real history” at the time by questioning electoral legislation, electoral campaign, ethnic affiliation and a place of residence of the party candidates and, finally, obtained results for the each political party that was involved in campaign. The results demonstrate that the share of the local Serbs among elected MPs was 10 per cent in the province where they consisted 24.50 per cent of population. Croats, on the other side, obtained 59 per cent of elected MPs. Their share in Slavonian population was around 64 per cent. Around 31 per cent out of the candidate body both Serbs and Croats by ethnic affiliation came from Zagreb and Belgrade. Major rivaling parties like Democrat, Communist or Agrarian alliance promoted local eminent leaders, but also strong personalities from Zagreb and Osijek, mostly Croats. The Serb peasant majority, illiterate in high percentage, vote for the Serbs as well as for the Croats, for the ethnic tolerance and state unity against any separatism. The dominantly Serbian electoral district for instance voted prominent Croats from Zagreb on Democrat list, that is to say for the Yugoslav oriented candidates, in spite of nationality, instead for the Serbs and far more exclusive Serbian attitude of the Radical party. At this point it is reasonable to conclude that undeveloped Serbian rural society could not offered at the time representative candidates who would successfully run electoral campaign. In spite of later claims on the Croat predominant affiliation towards independence or separatism since early beginning of the common state, findings show that in some electoral districts, predominantly inhabited by Croats, won Communist party at the time strongly Yugoslav oriented. Besides, the Croats cast their votes for the Democrats as well.